

DAVLAT BYUDJETI G'AZNA IJROSINI TAKOMILLASHTIRISH

Axmedova Zumrad Matrasulovna

O'zbekiston Respublikasi bank - moliya akademiyasi tinglovchisi

zumrad20134@gmail.com

Byudjet kassa ijrosining mohiyati va afzalliklari daromadlarning kelib tushishi va xarajatlarning amalga oshirilishini barqarorlashtirishdan iborat. Ushbu jarayon davlat byudjetining kassa ijrosini rejalashtirish va boshqarishning murakkab tizimini o'zida mujassam etadi va, o'z navbatida, Davlat byudjeti ijrosini rejalashtirish mexanizmini talab etadi.

Davlat byudjetining kassa (tushumning haqiqatda tushishi va mablag'ning haqiqatda chiqishi) ijrosi mamlakat zimmasiga yuklatilgan majburiyatlarni ijro etishning muhim mexanizmi hisoblanib, G'aznachilik tizimida byudjetning kassa ijrosi Yagona (YaG'H) yoki hududiy g'azna hisobvaraqlariga pul tushumlari va undan amalga oshirila digan xarajatlar moliyaviy jarayonlarini o'z ichiga oladi. Byudjet kassa ijrosining mohiyati va afzalligi daromadlarning kelib tushishi va xarajatlarning amalga oshirilishini barqarorlashtirishdan iborat. Ushbu jarayon Davlat byudjetining kassa ijrosini rejalashtirish va boshqarishning murakkab tizimini o'zida mujassam etadi va, o'z navbatida, Davlat byudjeti ijrosini rejalashtirish mexanizmini talab etadi.

Rejalashtirishning asosiy maqsadi xato qarorlar qabul qilish xavfini pasaytiruvchi vositalar va muqobil variantlarni aniqlashdan iborat bo'lib, birinchi vazifasi, tezkor rejalarning taxminiy variantlarini ishlab chiqish bo'lsa, ikkinchisi, moliyaviy mablag'larga bo'lgan muayyan ehtiyojni aniqlash va ularni prognoz qilishdan iboratdir. Byudjet ijrosini rejalashtirish kassa tushumlari va kassa to'lovlarining muvofiqligini ta'minlash hamda mablag'lar jalb qilish rejalarni ishlab chiqishga asoslangan bo'lib, byudjetning daromadlari va xarajatlarini kassali rejalashtirish va pul mablag'larini kassali boshqarishdan iboratdir.

Byudjetni kassali rejalashtirish – bu daromad tushumlari prognozlari, xarajat rejalari yig'indisi hamda ularga tuzatishlar kiritishning tezkor mexanizmidir.

Byudjet pul mablag'larini kassali rejalashtirishni beshta asosiy tarkibiy qismga ajratish mumkin:

- daromadlar prognozi va xarajatlar rejasi asosida kassa oqimlarining yillik rejasini ishlab chiqish;
- manbalar bo'yicha g'azna hisobvaraqlariga daromadlar tushumlarini tashkil qilish;
- byudjet xarajatlarini ijro etish uchun mablag'larning o'z vaqtida ajratilishini ta'minlash;

- amaldagi ijro monitoringini yuritish va ularni rejadagi ma'lumotlar bilan solishtirish;
- emissiya va davlat qarzini qaytarish
- qisqa muddatli ortiqcha mablag'larni eng qulay shartlarda byudjet tadbirlarini moliyalash uchun yo'naltirish.

Byudjetning daromadlari va xarajatlarini kassali rejalashtirish bu daromad va xarajatlarning hamda mablag' jalb qilish kassa rejalarining umumlashgan ko'rinishidir. Kassa rejasi – bu o'tgan davr asosida tuzilgan va kelgusi davr o'zgarishlarini hisobga olgan daromadlar va xarajatlar prognozi hamda byudjetdan mablag' oluvchilarning kelgusidagi to'lovlaridir.

Kassa rejasi G'aznachilikning (Yagona) g'azna hisobvaraqlaridan o'tuvchi moliyaviy oqimlarning kunlik prognozlarini ko'rsatadi. Yil boshi holatiga ko'ra, kassa rejasi byudjetning tuzilishi lozim bo'lgan daromadlar va xarajatlar yoyilmasi bilan muvofiqlashtirilib, tushumlar bo'yicha vaziyatning o'zgarishiga va amalga oshirilayotgan xarajatlarning dolzarbligiga qarab doimiy ravishda qayta ko'rib chiqishni talab etadi hamda daromadlar va xarajatlarning har oyga bo'lingan choraklik prognozlarini aks ettiradi.

Byudjet yoyilmasining daromad qismini ishlab chiqish uchun yuzaga kelgan makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, soliq stavkalari, prognoz qilinayotgan davr daromad ko'rsatkichlari bazasining o'tgan davr ma'lumotlari asos bo'lib xizmat qilsa, uning xarajat qismini ishlab chiqish uchun esa xarajatlar smetasi asos vazifasini o'taydi. Xarajatlar smetalari xarajat moddalarining hajmini, maqsadli yo'nalishlarni, saqlab turish va muayyan tadbirlarni amalga oshirish uchun byudjetdan beriladigan mablag'larning har oy bo'yicha taqsimlanishini belgilab beradi. Kassa rejalarini tayyorlash daromadlar, to'lovlar kelib tushishi va majburiyatlar monitoringini o'tkazishni talab qiladi.

Ushbu rejalaridan (Yagona) g'azna hisobvaraqlari bo'yicha to'lovlar uchun pul mablag'larining har oylik o'tkazilishini aniqlashda foydalaniladi. Ular tushumlarni prognoz qilish va o'tgan oylar byudjetining ijrosini tahlil qilish uchun asos hisoblanadi.

Kassa rejalarini har haftada yangilanib, 57 haftaga tuzilishi (qo'shimcha davr bilan hisoblaganda) maqsadga muvofiq hisoblanadi. Chunki bir yillik vaqt oralig'i kassa rejalarida qaytarish muddati bir yildan so'ng keladigan G'aznachilik obligatsiyalari chiqarilishini, qisqa muddatli qarz majburiyatlari uchun eng uzoq muddatni to'liq aks ettirish imkonini beribgina qolmay, moliya yilining yakuniga ko'ra qo'shimcha davrda yil boshida kassa rejalarini yangilash va o'tayotgan yilning kassa xarajatlarini to'liq tugallash imkonini ham beradi. Bu holat, o'z

navbatida, kelayotgan moliya yilining Davlat byudjeti daromadlar va xarajatlar yillik kassa rejasini joriy yilning oxirigacha ishlab chiqilishini taqozo qiladi.

Davlat g'aznasiga tushishi lozim bo'lgan tushumlar to'g'risidagi axborotlar ham muhim hisoblanadi. Masalan, Avstraliya G'aznachiligi kassa oqimlari to'g'risidagi axborotni tashkilotlar tomonidan har haftada taqdim etilishini talab qiladi. Bunday usul 98 kun oldinga kunlik oqimlar va chiqimlarni, shu jumladan, haftalik oqimlarni prognoz qilish imkonini beradi.

Shuningdek, prognoz qilishning statistik usullari ham mavjud bo'lib, ular dinamik qatorlar bilan namoyon etilgan iqtisodiy ko'rsatkichlarni ekstrapolyatsiya qilish bilan bog'liq.

Ekstrapolyatsiya – bu dinamik qator tendentsiyasini topish, ya'ni avvalgi darajalar ma'lum bo'lgan bir paytda keyingi darajalar ko'rsatkichlarini topish demakdir. Dinamik qatorlar tendentsiyasining ekstrapolyatsiyasi tez-tez ishlatiladi, chunki u ancha sodda bo'lib, nisbatan kichik hajmdagi axborot hajmini va sodda matematik usullarni talab qiladi. Bunda masalan daromadlarning yillararo tushumlarini yoki xarajatlarini prognozlashtirish mumkin. Kassa rejasining amaldagi ijrosini tahlil qilmasdan va baholamasdan turib samarali kassa ijrosini amalga oshirib bo'lmaydi. Bu esa, o'z navbatida, xarajatlar ustidan umumiy nazoratni amalga oshirishni, mablag' jalb qilishning eng past qiymatini aniqlashni va byudjetdan mablag' oluvchilarning xarajat limitlarini (xarajatlarni to'lash uchun ruxsatnomalar) asosini ta'minlab, pul mablag'larini kassali boshqarishga xizmat qiladi.

Davlat mablag'larini fond bozorlariga joylashtirishda ortiqcha mablag'larni boshqarish qisqa muddatli foiz stavkalaridagi ortiqcha beqarorlikka yo'l qo'ymaslik uchun ham katta ahamiyatga ega. Zahiralarning kamayishi stavkalarni oshirgan holda banklar o'rtasida raqobatni kuchaytiradi, ayni paytda, zahiraning me'yoridan ortiq bo'lishi narxlarni pasaytirgan holda ularni sotishga undaydi. Bunda prognozlar qanchalik aniq berilsa, sub'ektlar o'z operatsiyalarini shunchalik samarali amalga oshirishlari mumkin.

G'aznachilik mablag'lari qoldiqlari kutilmagan jiddiy o'zgarishlarining kunlik asosda sodir bo'lishi banklar tomonidan ushbu o'zgarishlarni boshqarishning qator vositalarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Shuningdek, likvidlikni boshqarish va zahiralarni prognoz qilishda uzilishlarga yo'l qo'ymaslik uchun G'aznachilikning investitsiya siyosatidagi o'zgarishlar tufayli yuzaga kelgan imkoniyatli sarmoyadorlarning bank tizimiga ta'sirini ham o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Davlat byudjetini uzluksiz mablag' bilan ta'minlashda davlat aktivlarini investitsiya qilish va boshqarish ham muhim rol o'ynaydi. Investitsiyalash uchta maqsadni ko'zlaydi: birinchidan, likvidlik; ikkinchidan, foyda olish; uchinchidan

esa bu xavfsizlik bo'lib, Davlat aktivlari xavfsizligi har doim birinchi o'ringa qo'yiladi.

Davlat aktivlarini investitsiya qilishning qonunchilik bilan mustahkamlanishi taqozo etiladi. Bu esa, o'z navbatida, investitsiya qilish va barcha investitsiya mablag'larini G'aznachilik boshqaruvida Markaziy bankda markazlashtirish va Markaziy bank bilan huquqiy munosabatlarni belgilab olib, bank muassasalarining investitsiya mablag'lariga raqobat tenderlarini o'tkazish imkoniyatlarni beradi (bu amaliyot ko'pgina xorijiy mamlakatlarda qo'llanilib kelinmoqda).

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, endigina dunyo g'aznachiligiga o'z tamoyillari bilan kirib kelayotgan rivojlanish yo'lidagi tizimlarga uning nafaqat davlat moliyasi, balki mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishida o'z o'rniga ega bo'lishida yuqorida keltirilgan yo'nalishlar istiqbolli bo'lishi mumkin.